

ЗА ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ СТАТУС НА ТЕРМИНОЛОГИЧНИТЕ СЪЧЕТАНИЯ

Илияна Генов-Пухалева

Title: On the Phraseological Status of the Multi-Word Terms

Abstract: The text discusses the issue whether it is reasonable for multi-word terms to be considered as phraseological units. In order to prove her thesis the author outlines the characteristics of multi-word terms using twelve distinctive features of the phraseological units identified by Andrzej Bogusławski (1994). The linguistic argumentation is based on modern environmental terminology, which occurs more frequently compared to the classic idioms. The revision of the understanding the boundaries of the phraseology, as well the linguistic characteristics of the complex terms, has been seen in the fact that the languages for special purposes, whose core are terms, are increasingly important for the modern societies due to the high prestige of all phenomena directly or indirectly related to science.

Key words: phraseology; phraseological unit; term; multi-word term; idiom

Предмет на разискване в настоящата статия е въпросът за фразеологичния статус на термините словосъчетания или по-точно въпросът за основание-то дву-(и повече)съставните термини на съвременните специализирани езици да бъдат разглеждани като фразеологизми.¹⁶⁵ Езиковият материал, на който ще опрем аргументацията си, е свързан с тематичната област „опазване на околната среда“ – една относително млада научна и професионална област, за която е характерна интердисциплинарност и актуалност на терминологичните процеси. Това дава представителност на нейния лексикон.

---

¹⁶⁵ В тази статия ще използваме като обединяващи термини за всички видове фразеологични единици: *фразеологична единица*, *фразеологизъм*, *фразеологично съчетание* и *фразеологичен знак*. Приемаме ги за синоними, без да се ангажираме с решаването на теоретичния въпрос за тяхното диференциране.

кон по отношение на съвременните тенденции в специализираните езици и в езика като цяло. Ще имаме предвид терминологични единици от рода на *екологични храни, екологично чисто производство, екологично чисти продукти, заинтересована общественост, домашни любимци, опитни животни, хуманно отношение към животните, хуманен метод за умъртвяване, фитосанитарен паспорт, воден обект, водно тяло, водни услуги, пътървови води, шафанови води, вредни въздействия, алармен праг, таван за емисии, пределно допустима стойност, устойчиво развитие, устойчиво използване, устойчив транспорт*. Нека уточним още в самото начало, че посочените единици се признават за термини, защото са въведени чрез дефиниция в специализирани текстове и се използват в професионалната комуникация.¹⁶⁶

Съгласно схващанията на традиционната лексиколожка наука многословните термини, независимо че притежават по-голямата част от универсалните признаци на фразеологичните единици, остават извън фразеологичния фонд на езика. Основанието е, че те се създават с цел да назоват нови явления, докато фразеологизмите са средство за вторична номинация, както и че при тях отсъства конотативната (експресивната) същност на фразеологичния знак (срв. Федоров 1980: 13, цит. по Телия 1996: 40). Авторките на най-големия фразеологичен речник на българския език (ФРБЕ) К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова, които споделят виждането за обхвата на фразеологията в тесен обем, очертавайки границите на фразеологията (респ. границите на ФРБЕ) заявяват: „... не са намерили място в Речника само онези [фразеологични единици], които са сложни названия ... Една малка част обаче от тях (касае се за сложните названия от типа *момина сълза, гръдна жаба, попова лъжичка* и др.) се отделят рязко от общата основна маса на фразеологизмите. Тези сложни названия се отличават с пълно преосмисляне на компонентите им, тяхното значение не се съотнася със значението на думите – техни компоненти, и затова тези названия безспорно трябва да бъдат отнесени към фразеологизмите. Те обаче са лишени от експресивност и имат чисто номинативна функция“ (ФРБЕ1 1974: 12).

От цитатата личи, че по принцип съществуват термини, към които отношението на фразеолозите е двузачно и то зависи от приложения класификационен критерий – функционален, семантичен или друг. В случая функционалният критерий (номинативната функция) е този, който ограничава еднозначното определяне на термините словосъчетания като фразеологични знаци.

В духа на схващанията за фразеологията в тесен обем дву-(три- или повече)компонентните устойчиви съчетания, при които единият компонент

166 Посочените термини са анализирани в обстойно съпоставително проучване на терминологията на правото на околната среда на Европейския съюз в Генев-Пухалева 2015.

пази значението си, не се смятат за фразеологизми, а за фраземи. Интересуващите ни термини са по правило подчинителни съчетания с главен член съществително, което обикновено се явява като самостоятелен термин хипероним, т.е. според семантичния критерий те биха могли да се определят като фраземи при липса на други ограничения.

Нека припомним обаче и другата гледна точка: според авторите, споделящи концепцията за широк обем на фразеологията, тя включва всички устойчиви съчетания на думи, независимо от техните характерологични признаци (Телия 1996: 58–59). С други думи за фразеологични съчетания могат да се смятат не само идиомите (смятани за ядро на фразеологията), но и паремииите, и клишираните изрази, и фраземите.

За да установим има ли основание сложните термини на съвременните специализирани езици да бъдат разглеждани като фразеологични единици, ще се опитаме да очертаем тяхната характеристика въз основа на набелязаните от А. Богуславски дванадесет основни дестинктивни признака на фразеологичната единица, които се използват за определянето на фразеологичния статус на дадено словосъчетание. В търсене на отговор на фундаменталния въпрос за границите между многословните езикови единици (системни елементи) и многословните словосъчетания изтъкнатият полски лингвист предлага пълноценен метод за тяхното разграничаване в студията, озаглавена *Uwagi o pracy nad frazeologią* и публикувана в книгата *Sprawy słowa = Word Matters* (Богуславски 1994: 125–135).

(1) На първо място А. Богуславски изтъква признака „възпроизводимост“ или „устойчивост“¹⁶⁷ на фразеологичните единици, който се състои в това, че те (ФЕ) се репродуцират като готови цялости при всеки речеви акт, а не се съставят от говорещото лице в конкретна ситуация, както е при обичайното генериране на текстове. Посочените в началото на статията термини отговарят на този узуален критерий – стандартното търсене на съчетанията в интернет показва висока фреквентност, която говори за устойчивост. Напр. *устойчив транспорт* се среща 439 000 пъти, *екологично чисти продукти* – 96 200 пъти, *хуманно отношение към животните* – 69 600 пъти, *пестрбови риби* – 7 420 пъти. Може да се направи сравнение с относителната фреквентност на примерни „класически“ (т. е. включени в ФРБЕ) фразео-

---

167 Устойчивостта на фразеологичните единици е особеност, изследвана и разработена още през 60-те години от съветската школа по фразеология, като И. А. Мельчук в една от ранните си работи по фразеология дефинира устойчивостта като „предсказуемост на появяването на определени елементи от словосъчетанието в определен ред спрямо един от тях“ (Мельчук 1960: 414–421). Устойчивостта се разглежда още като „резултат от фиксирано чрез узуса съотношение на ново съдържание към определен лексико-граматически облик на съчетанието като цяло или към един от съставлящите го елементи“, а под „възпроизводимост“ се разбира проявата на устойчивостта в речта – употребата на фразеологичните единици в готов вид (БЭС 1998).

логизми съответно: *ни вест ни кост* – 188 000 пъти, *вълк в овча кожа* – 9 230, *като изтърван заек* – 4 600 пъти [търсене на 11.03.2016].¹⁶⁸

(2) Като втора особеност се посочва фактът, че ФЕ са съчетания на компоненти, срещащи се и в други съчетания, които, по думите на А. Богуславски, са външно тъждествени на графичните думи.¹⁶⁹ Известно е, че не съществува субстанциална разлика между термините и нетермините, т. е. терминологичните съчетания са съчетания от терминоеlementи – думи, които са компоненти и на други свободни или устойчиви съчетания, срв. *водно тяло* (термин), *воден дявол* (фразеологизъм, вж. ФРБЕ), *водни забавления* (свободно словосъчетание), *чуждо тяло* (фразеологизъм), *с цвета на тялото* (свободно словосъчетание).

(3) На трето място се обръща внимание на „графичната многословност“ на фразеологичните единици. Този признак е също така валиден за интересуващите ни термини – те са многословни (предимно двукомпонентни) единици и това не се нуждае от допълнителен коментар.

(4) Четвъртата специфика на фразеологизмите е тяхната „фонологична многословност“, която се изразява в наличието на две главни ударения. Ако акцентните особености се приемат за класификационна характеристика, тогава масата терминологични съчетания би следвало да се признаят за фразеологизми. Не би трябвало да имат фразеологичен статут термините, съставени от предлог и съществително, напр. *in situ* и *ex situ* (единиците са заети без графична адаптация или са калкирани в български като *на място*, *извън мястото*, срв. *in situ* *опазване на биологичното разнообразие* и *ex situ* *опазване на популациите*).¹⁷⁰

Относно многословността на ФЕ (пол. *wielowyrzowość*), била тя „графична“ или „фонологична“, А. Богуславски подчертава, че от теоретична гледна точка еднословните и многословните единици са равнопоставени, тъй като на теория не съществува никаква особена необходимост да съществуват многословни единици (*wielowyrzowce*). Същевременно, въпреки теоретичната вероятност да съществува език, чиито единици са изключително еднословни, на практика се оказва, че определени нови потребности на мисленето и общуването в комбинация с естествени психологично-комуникативни стратегии са причина за появата на многословни единици. Това важи и за терминологичната номинация, при която статистическият превес на многочленните и най-вече двучленните единици е отдавна доказан.

168 Данните са ориентировъчни и не претендират за точност.

169 Под „графична дума“ се разбира редица от графични елементи (букви) от интервал до интервал.

170 Понеже в случая става дума за акцентологични особености, графиката не се взема предвид (срв. с фразеологизма *нерде Ямбол*, *нерде Стамбул* където също е налице чуждозиков елемент).

На практика съчетанията от родово название и видов епитет, подобно на бинарните названия, установени в биологическата систематика още през XVIII век, са най-разпространените.

(5) Като пета особеност А. Богуславски определя възможността някои фразеологизми да бъдат поделени на две части, т. е. става дума за качеството „членимост“ (пол. *nieciągłość*), което има отношение към вътрешния синтаксис на фразеологичната единица. Линейно разчлененият вид, пряко свързан с пораждането на съчетанието и с възможността в неговите рамки да се появят вметнати фрази (напр. *вместо да изпиша вежди, избодох очи* > *вместо да изпиша вежди, моля ви се, избодох очи*), е характерен и за терминологичните съчетания – срв. възможността за разширяване на състава на термина *тавани за емисии* > *тавани за вредните емисии, тавани за нови емисии* (**тавани за нови, както може да се очаква, емисии*). Следователно сложните термини отговарят и на този критерий за фразеологичност.

(6) На шесто място се обръща внимание на морфологичните особености на фразеологизмите, които са свързани с категориалната принадлежност на техните компоненти, а именно става дума за способността за морфологично адаптиране към контекста. Това качество А. Богуславски нарича „неглобална изменяемост“ (пол. *nieglobalna fleksyjność*) и то според автора кореспондира с онова, което други наричат „разделнооформеност“ (напр. Мокиенко 1980, вж. Богуславски 1994: 126).¹⁷¹ Терминологичните съчетания също така са сложни разделно оформени структури и тяхната адаптация в контекста се определя от морфологичните (категориалните) особености на главния член на съчетанието, който най-често е съществително (субстантивни словосъчетания). Това се обяснява с факта, че субстантивната единица е най-подходяща форма на термина, свързана с понятието за предметност (вж. Попова 2012: 43–45).

(7) Седми признак: „монолитно значение“, „семантична монолитност“, или още „асумарност на значението“. Има се предвид, че значенията на фразеологичните единици не могат да бъдат изведени от значенията на съставлящите ги и от семантичните правила за тяхното съчетаване. Посочената характеристика има отношение към споменатия по-горе въпрос за тясното и широкото разбиране за фразеологията. Според авторите, споделящи по-тясното схващане за обема на фразеологията, фразеологизмите са семантични цялости или единици, характеризиращи се с цялостна семантична трансформация (вж. Калдиева-Захариева 1997 и Чоролеева – Петрова-Вашилевич 1994). Други автори обаче отнасят посочената характеристика към дистинктивните признаци на т. нар. фразеологизми идиомы, а за фразеологичната единица като цяло приемат, че е налице смислова

171 Това качество е по-ярко изразено във флективните езици, какъвто е полският.

метаморфоза, преосмисляне на значението на поне един от компонентите на словосъчетанието, при което формирането на новото значение протича при доминация на другия, номинативно опорния компонент (вж. БЭС: 1998).

При термините семантичната монолитност е качество, свързано не толкова с трансформация на значението, колкото с конвенционалността на единиците, тъй като терминът е „название със специално условно установено значение, обикновено научно или техническо“ (Новицки 1979: 10). Терминологичното значение се приема от специалистите в дадената област по споразумение (чрез преднамерено действие), то не произтича от значението на терминоелементите и в този смисъл също е асумарно и монолитно. Срв. термина *хуманен метод на умъртвяване* с дефиницията му, формулирана в Директива на Европейския съюз (ЕС) с номер Celex 1986L0609 <<http://eur-lex.europa.eu>>: „хуманен метод на умъртвяване“ означава умъртвяване на животно с минимално физическо и психическо страдание в зависимост от видовите му особености.“

Що се отнася до запазването на значението на някой от компонентите на терминологичното съчетание, трябва да се отбележи, че два общоприети терминологични принципа допринасят за това – системността и логичността. Както е известно, семантиката и формата на термина отразяват факта, че професионалното понятие е елемент от развита понятийна система. Изискването за логичност на термина задължава терминотворците да избират такава езикова форма за професионалното понятие, която да буди възможно най-много асоциации с неговата дефиниция (респ. с терминологичното значение). Съпоставката на формалната структура на цитирания като пример по-горе термин *хуманен метод на умъртвяване* със структурата на неговото значение, което се открива в дефиницията, показва, че езиково изразени са признаците ‘убиване’ и ‘начин’.¹⁷² Това допринася за т. нар. семасиологична правилност на термина (терминът е правилно ориентиращ, т. е. по-лесен за осмисляне и запамятане). Същевременно е запазена системната връзка с други единици, напр. *хуманно отношение към животните*, *хуманно улавяне с капани*, но преди всичко с родовия термин *умъртвяване* (дефинира се напр. в правен акт на ЕС с номер 52008PC0553: „„умъртвяване“ означава всеки умишлен процес, причиняващ смъртта на животно“).

(8) Осма точка у А. Богуславски е твърдението, че „несъмнено“ ФЕ се отличават с наличие на „образност“, която, по думите на автора „е трудно да се определи точно в какво се състои, но няма начин тази характеристика да бъде отхвърлена“. Образността при т. нар. същински фразеологични еди-

¹⁷² При по-висока степен на абстракция може да се приеме, че изразът от дефиницията ‘с минимално физическо и психическо страдание’ изразява понятието ‘начин’. Признакът ‘животно’ няма изразител във формалната структура на термина.

ници стои във връзка с тяхната метафоричност, като се смята, че по-голямата част от фразеологизмите имат метафоричен или метонимен генезис. Не малко изследвания в областта на терминологията обаче сочат, че метафоричните термини не са рядкост.¹⁷³ Напр. измежду посочените в началото съвременни термини от областта околна среда метафорично основание имат *алафмен праг* и *таван за емисии*. При тях се метафоризират определени стойности (цифрово изразени нива, т. е. абстрактни същности) чрез обекти от бита, като мотивиращият признак е ‘положение в пространството’ – в единия случай ‘пределно ниско’ (*праг*), а в другия ‘пределно високо’ (*таван*).

(9) На девето място А. Богуславски споменава качество, което се свързва с образността, но има по-широк обхват от нея. Става дума за т. нар. „експресивност“ или “експресивно-стилистична маркираност“. Както тя, така и образността, могат да бъдат установени в съпоставка с неутралността, която е тяхна противоположност. Характеристиката „експресивност“ се разглежда в други изследвания като „емоционално-оценъчна окраска“, „емоционална обогрениост“, „конотативен компонент на значението“ и др. А. Богуславски нарича „стереотипно“ разбирането за фразеологията, съгласно което фразеологичните единици са средства не толкова за именуване на явленията и обектите от действителността (за тях в езиковата система има съответни словни означители), колкото за тяхното емоционално или утилитарно характеризирание (изразяване на експресия). Според автора подобен подход обрича фразеологията на маргиналност, тъй като ѝ отрежда място на второстепенна, орнаментална и донякъде излишна част от лексиката.

В случай че приемем наличието на експресивност за категориална черта при определянето на фразеологичния статус на едно съчетание, следва да си зададем въпроса, доколко липсата на такава при термините (както при думите, така и при словосъчетанията) е тяхна действителна характеристика, а доколко изискване, предявявано към тях. По този въпрос съществува нерешен още спор, в който привържениците на тезата за съществуването на експресивност в терминологията изтъкват като аргумент невъзможността на някои терминологични лексикони да бъдат напълно лишени от такава, напр. на тези на религията или на политиката (вж. Попова 2012: 75–76). Ако уточним, че под експресивност или конотативен елемент се разбира не само емоционална маркираност, но и оценъчност, тогава ще се окаже, че редица термини не са неутрални, а конотират оценка. Да припомним, че оценката има положителна или отрицателна стойност и кореспондира с различни ценности – трансцендентални, интелектуални, етични, витални,

173 За метафората като „семантична техника за терминологична номинация“ вж. Попова (2012: 349–374) и цит. там литература.

утилитарни и др. (вж. Пузинина 1992: 29 и сл.). Като пример от интересуващата ни тук терминология на околната среда можем да посочим една част от единиците, при които терминоелементът *екологичен* не означава единствено „който се отнася до науката екология“ или „на околната среда“, а също така конотира положителна оценка. Напр. *екологично производство, екологични продукти, екологични препарати, екологични автомобили, екологични горива, екологични условия, екологични храни* и под., които са съкратени варианти на съчетанията *екологично чисто производство, екологично чисти продукти, екологично чисти храни* и т. н. В тези съчетания *екологичен* или *екологично чист* означава „чиято околна среда не е увредена (е опазена)“ или „получен по начин, щадящ (не увреждащ) околната среда“ и в резултат на това е „здравословен“.¹⁷⁴ Оценъчността тук се явява семантична характеристика на терминологичното съчетание като цяло.

Подобен е случаят при термини, съдържащи елемент (видов епитет) прилагателното *устойчив*, който се съотнася с идеята за „жизнеподдържащото развитие“ (англ. *sustainability*), изразена чрез термините *устойчиво развитие* и *устойчиво използване*. Според Л. Кремер (2008: 70) определението *устойчив* (англ. *sustainable*) днес има обръкваща и противоречива употреба в професионалната комуникация, тъй като се приписва на най-разнообразни човешки дейности, напр. *устойчив транспорт, устойчив туризъм, устойчиво използване на енергията или водата, устойчиво регионално развитие, устойчиво производство и потребление, устойчиви селища, устойчиво използване на земята*. Авторът заключава, че „понятието се използва все повече и повече като заместител на „позитивно, благоприятно развитие“, изгубвайки по този начин цялото си екологично съдържание“ (Кремер 2008: 71). Бихме могли да посочим още като пример термина *домашни любимци*,¹⁷⁵ чиято експресивност изпъква при сравнение с неутралния *домашни животни*. От приведена тук аргументация следва, че съвременните термини като цяло, и в частност терминологичните съчетания могат да бъдат оценъчно маркирани, т. е. да споделят и деветия дистинктивен признак за фразеологичност.

(10) Десетата характеристика, посочена от А. Богуславски, е това, че фразеологичната единица не представлява формално завършено изречение, а е „функтор“, който заедно с другите изрази съставя изречение. Затова дискусивно остава включването в обсега на фразеологията на езикови

174 Доказателство за това, че прилагателното развива конотативен потенциал, чийто аксиологически знак несъмнено е положителен, е възможността то да се степенува, т.е. да бъде качествено прилагателно: *по-екологичен, най-екологичен*. Срв. в теста за фалшификация *Тази храна е екологична и това е лошо* – диагностичното изречение е семантично аномално. Подробно по въпроса вж. Генов-Пухалева 2014.

175 Словосъчетанието се среща като термин в законодателството на ЕС за околната среда, напр. в Регламент 32003R0998.

единици, функциониращи като изречения напр. фразеосхеми, пословици, поговорки и крилати фрази и под. В терминологията термините изрази не са препоръчителни и затова са рядкост. Доколкото се срещат, те са многословни съчетания, съдържащи причастни конструкции (вкл. подчинени изречения); напр. като термин на ЕС се фиксира *животни, живеещи на свобода*. Подобна разчлененост на формата на термина и особено наличието на подчинени изречения в неговата структура по принцип се смята за недостатък. При терминологичната стандартизация термините изрази се трансформират в словосъчетания или сложни думи чрез универбизация или синтактико-семантична кондензация (вж. Попова 2012: 46, 47, 599).

(11) Единадесето: фразеологичната единица не представлява завършено изречение не само във формален, но и в логически смисъл, т. е. не реферира определен предмет, обект, състояние, ситуация или признак и едва говорещият създава такава референция. Термините, дори оформените като изрази, не са изречения, но тук заслужава да отбележим, че прилагането на логически критерий при определянето на техния фразеологически статус, в зависимост от възприетата концепция (номинативна, семантична или деиктична), ще води до изключването на определени типове терминологични единици от обхвата на фразеологията. Това са номените или номенклатурните названия – автономни единици, които са предмет на субдисциплината номенология или номенклатурна терминология. Такива са напр. таксономичните названия на биологичните видове, срв. *мъжки calen (Orchis mascula)*, *обикновено кокиче (Galanthus nivalis)*, *виторог козел (Capra falconeri)* и под.

Терминът е название на понятие (научно или практическо), но терминологичното понятие, също както и общоезиковите понятия, се нуждае от контекст, в рамките на който конкретният термин да реализира своето значение, и това е терминологичната система (вж. Лукшин – Змарзер 2001: 40). Следователно, можем да твърдим, че терминологичните словосъчетания, с изключение на номените, споделят с останалите фразеологични единици качеството нереперентност.

(12) На последно, дванадесето място А. Богуславски посочва, че фразеологичната единица не е продукт на свързването на компоненти от класове думи, които сменно се комбинират помежду си и по този начин образуват двустранни пропорционални (симетрични) конструкции, а се явява компонент на такива конструкции. В синтактичен смисъл терминологичното съчетание, както и другите фразеологични единици, е цялостна и неделима съставка на „езиковите продукти“ с уточнението, че тяхната сфера на проявление е ограничена до професионалната комуникация.

Необходимо е да поставим акцент върху направеното уточнение, поради това, че обвързаността на термина с дадена научна, техническа или

практическа област се явява единствената неоспорима черта на термина измежду множеството аспекти на нейния обект, изтъквани в изследванията по терминология. До това заключение стига С. Гайда в резултат на обзора на съществуващите в науката дефиниции на понятието термин (вж. Гайда 1990: 39). Сферата на употреба, както личи, не е дистинктивен признак на фразеологичните единици и следователно не представлява основание за изключването на терминологичните съчетания от тяхната категория, при условие, че отговарят на всички останали изисквания за фразеологичност.

Важен мотив за ревизията на разбирането както за границите на фразеологията, така и за лингвистичните особености на многословните термини виждаме във факта, че специализираните езици, чието ядро са термините, имат все по-голямо значение за съвременния човек във връзка с високия ранг в социалната ценностна йерархия, който имат всички явления, пряко или косвено свързани с науката. Изобщо научността се смята за един от определящите признаци на съвременната европейска култура, а термините са най-значителното езиково проявление на научността (Босилков 1980: 143). В свят, в който знанието нараства лавинообразно и непрекъснато се конституират нови професии и занятия, професионалната реализация е също така важен личностен и обществен приоритет, а това намира отражение не само в професионалния, но и в популярния дискурс с помощта на образованието и на медиите. Следствие от тези процеси е бързото обновление на лексикалния пласт на езика за сметка на разрастването на специализираните лексикони и обогатяването на терминологиите (вж. Груча 2008: 9–26). Затова закономерна изглежда по-високата относителна фреквентност на редица терминологични съчетания от важни за съвременния човек области при сравнение с фреквентността на регистрираните преди няколко десетилетия единици, признати за „класически“ фразеологизми. С оглед на това и на всички лингвистични аргументи, които изтъкнахме по-горе, смятаме, че съвременната фразеология не бива да изключва термините словосъчетания от обсега на вниманието си.

Iliana GENEV-PUHALEWA
Uniwersytet Śląski // University of Silesia
Katowice, Polska // Katowice, Poland